

Technologie verandert onze waarden

Klagers over het morele verval moeten eens om zich heen kijken, zei de Franse filosoof Bruno Latour ooit. De wereld zit barstensvol moraal. In de dingen, welteverstaan. Ooit lag de bron van goed en kwaad bij God, daarna bij onszelf. Is het tijd de bron van ethiek nog een stukje verder te verschuiven, naar de dingen? Tweede aflevering van een korte serie.

Irene de Pous

Een Amerikaanse ontwerper maakte de viaducten over de weg naar Jones Beach op Long Island in New York zo laag, dat alleen nog personenauto's het strand konden bereiken.

Uit later gevonden documenten bleek hij dit opzettelijk te hebben gedaan, om de volgende reden: zwarte New Yorkers waren doorgaans arm en voor vervoer afhankelijk van de bus. Deze kon niet onder het viaduct door, waardoor het strand voorbehouden was aan een rijke blanke elite.

Dit klassieke voorbeeld, uitgewerkt door de Amerikaanse filosoof Langdon Winner, laat zien dat 'dingen' een waarde kunnen overbrengen. Tegelijkertijd is dat geen intrinsieke waarde van de materie zelf. Na verloop van tijd werd de auto namelijk gemeengoed, en gingen rijke blanken in kampeerbusjes rijden. Laten die nou net niet onder de viaducten door kunnen.

Techniefilosoof Peter-Paul Verbeek heeft het daarom over 'moraliteit van de dingen'. Wat wil het zeggen, dat tot ver in de jaren zeventig de ladyshave, in tegenstelling tot het scheerapparaat voor mannen, niet open kon? Waarom heeft een kamersleutel van een hotel zo'n zware sleutelhanger? Bewust of onbewust beïnvloeden dingen onze moraal, sturen ze ons handelen. Vrouwen repareren toch niet zelf, wie loopt er nou de hele dag met een zware sleutel, die lever je toch in?

We moeten van het idee af dat we zelfstandig ethiek tot stand brengen

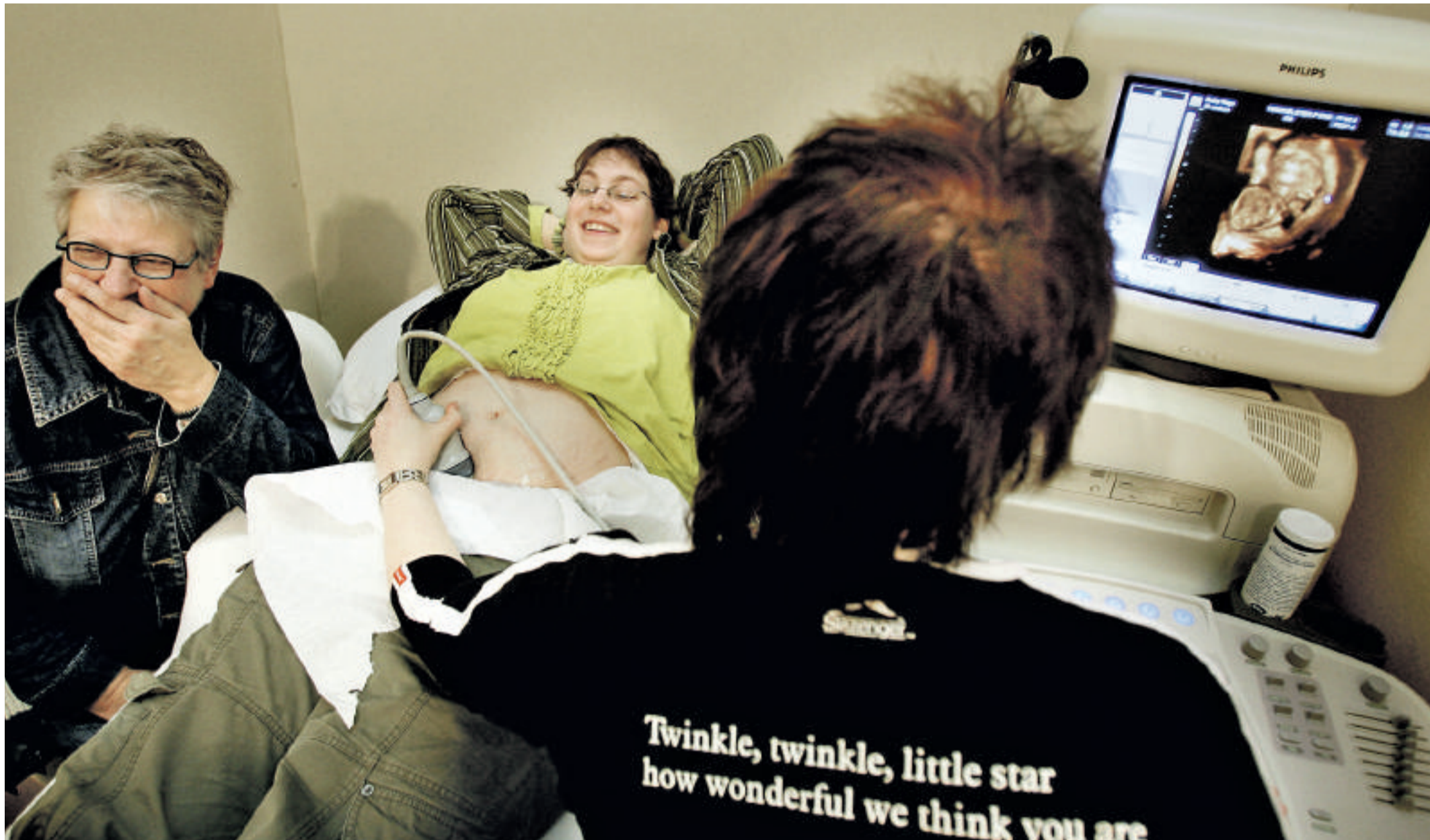
Nog een voorbeeld: de auto. Dat is niet slechts een ding waar je in stapt en na een tijdje weer eruit. Een auto bepaalt hoe je je leven inricht. Je gaat verder wonen van je werk, je brengt je vrije tijd op grotere afstand van je huis door.

Technologie beïnvloedt zo onze keuzes, zegt Verbeek. „Techniek verandert niet alleen de omstandigheden waarin we keuzes maken, het is fundamenteeler: apparaten beïnvloeden onze interpretaties en intenties, en daarmee ook ons ethisch handelen. Soms gebeurt dat heel expliciet. Een verkeersdrempel dwingt ons langzamer te rijden. Vaker verandert technologie bijna ongemerkt onze waarden.”

Hoe dan?

„Neem echoscopie. Dat lijkt een neutraal kijkje in de baarmoeder om de geboortedatum te kunnen voorspellen en alvast een blik te werpen op je kind.

Maar je ziet ook meteen de dikte van de nekplooï, een indicatie voor het syndroom van Down. Daarmee stelt echoscopie op een specifieke manier het ongeboren kind aanwezig, in termen van ziek en gezond. Door de mogelijkheid van abortus worden ouders opeens degenen die

Echoscopie is niet neutraal, want kan ouders voor de keuze stellen wel of niet te aborteren.

FOTO ANP

een keuze moeten maken over het leven van hun ongeboren kind.”

Dan kies je er toch voor geen echo te laten maken?

„Dat kan, maar zwangerschap is daardoor wel een keuzeproces geworden. Als je beslist geen uitgebreide twintigweken-echo te laten maken, ben je impliciet verantwoordelijk voor het krijgen van een kind met een aangeboren afwijking.

In ons geval werd dit letterlijk gezegd: vanaf hier is het uw eigen verantwoordelijkheid. De techniek dwingt je niet tot het wel of niet aborteren, maar speelt wel een belangrijke rol in het soort vragen dat we onszelf stellen, en in de antwoorden die we daarop geven.”

Krijgt de techniek daarmee een eigen moraal?

„Moraal zit nooit uitsluitend in dingen, maar we moeten zeker van het idee af dat wij zelfstandig zijn in het tot stand brengen van ethiek. Een ding heeft geen intenties, maar onze intenties zijn tegelijkertijd niet helemaal van onszelf. Ze komen tot stand in wisselwerking met technologie.

In rechtszaken zie je wel dat de intentie om tegen iemand te zeggen dat je woest bent, verandert in de neiging iemand dood te willen slaan als er een voorwerp voorhanden is. Intentionaliteit is dus eigenlijk uitgesmeerd over mensen en dingen. Net als verantwoordelijkheid. Een

echoscoop is niet verantwoordelijk voor een beslissing tot abortus, maar dat neemt niet de morele lading van het apparaat weg. Zonder echoscopie zouden we onszelf bepaalde vragen niet eens stellen.”

Apparaten die onze moraal bepalen, ik krijg het benauwd bij het idee.

„Je bent niet de enige. Maar het is niets nieuws. In de Middeleeuwen hadden de ridders van de Ronde Tafel ook al een ronde tafel, en bewust geen langwerpige. Als er geen hoofd is, kan niemand de baas spelen. Zo bepaalt de vorm van het ding de gang van het gesprek. Maar technologie bemoeit zich wel steeds nadrukkelijker met ons leven, en de schaal waarop en intensiteit waarmee zijn zeker nieuw. De noodzaak om de rol van dingen bij de ethiek te betrekken groeit daarom. Het idee dat apparaten mede onze moraal bepalen stuit ons daarom tegen de borst. We denken dat apparaten die zich expliciet met onze moraal bemoeien, zoals een snelheidsbegrenzer, onze vrijheid inperken. Dat idee roept al gauw het doembeeld op van een technocratie.”

Ten onrechte?

„Ja. Neem die snelheidsbegrenzer. Deze techniek, die ervoor zorgt dat je niet harder rijdt dan de maximumsnelheid, is bewust ontworpen om ons gedrag te sturen. We mopperen dan dat zo'n begrenzer onze vrijheid

inperkt. Maar we vergeten dat de intentie om zo hard te rijden in eerste instantie ook al is ontstaan door technische bemiddeling: de zware motoren en flauwe bochten in de weg nodigen uit tot harder rijden dan is toegestaan.

Apparaten hebben dus sowieso al een morele lading. Onze vrijheid schuilt juist in het erkennen hiervan. Dan pas je een technologie bewust in je leven in.

Uit experimenten met de snelheidsbegrenzer bleek dat veel automobilisten het uiteindelijk prettig vonden dat de jachtigheid uit het autorijden verdwijnt. Ze ontwikkelden een ander reispatroon in wisselwerking met dit apparaat.

Ook bij het ontwerp moeten we ons bewust zijn van de morele lading van dingen. Ontwerpers hebben de verantwoordelijkheid te anticiperen op de gevolgen van een technologie. Die zijn nooit helemaal te voorspellen, omdat in het samenspel tussen dingen en mensen altijd onverwachte ontwikkelingen plaatsvinden.

Daarom is het goed de uitvinding te blijven volgen. Een ingenieur is behalve technicus, ook sociaal ontwerper.”

De maakbare mens via technologie?

„Nee, dat toch juist niet. Met sommige apparaten stuur je inderdaad bewust aan op bepaald gedrag, zoals het draaihekje bij de metro, of het winkelwagentje waar een euro in moet.

Het is ook handig als apparaten sommige verantwoordelijkheden van ons overnemen. De filosoof Hans Achterhuis heeft gepleit voor die 'moralisering van apparaten', zodat je als mens niet de hele dag bij kleine handelingen ethische besluiten hoeft te nemen. Als je milieubewust wilt leven, nemen een tijdschakelaar op de lamp en spaarknopje wat werk uit handen. Hier ligt de bron van de ethiek nog steeds bij ons: wij bedenken een moraal, en laten de techniek ons een handje helpen.

Ik ben het met Achterhuis eens, maar denk dat het veel verder gaat. De relatie tussen mensen en techniek zorgt voor onverwachte ontwikkelingen.

Neem de verkeersdrempel: de opzet is de veiligheid in de straat te vergroten. Maar vaak komen er skaters op af, omdat het hellingke zo geschikt is om te skaten. Dat verkleint de veiligheid juist. In het volgende ontwerp neem je dat weer mee.

Zo ben je voortdurend in wissel-

werking met een actieve tegenpartij.”

Een actieve tegenpartij. Zo kijk je niet gauw tegen 'dingen' aan.

„Toch is het zo. Neem de e-mail, bedoeld als een elektronische versie van het brieven schrijven. Maar nu heb je het verschijnsel *flaming*: mensen antwoorden impulsief op een mailtje, roepen een boze reactie op en binnen drie mailtjes heb je een knallende ruzie.

De bemiddeling van de e-mail, met de eigenschap snel te kunnen antwoorden, speelt daar een actieve rol in. Vervolgens is het belangrijk je daar als mens weer toe te verhouden. Dat je beseft: deze manier van communiceren is toch niet zo prettig, volgende keer wacht ik een uur voor ik antwoord, of bel ik even op.

Je bent niet autonoom omdat je nu eenmaal leeft in een materiële wereld die jouw handelen en manier van kijken naar de werkelijkheid mede bepaalt. Maar je hebt wel de vrijheid om je daar bewust toe te verhouden.

We zijn niet overgeleverd aan de apparaten, maar moeten in wisselwerking met technologie steeds opnieuw vormgeven aan ons bestaan. Daar ligt de uitdaging voor de ethiek.”

i Schrijf op www.trouw.nl/meer zelf een betoog over dit onderwerp en win een boek.